

STUDIJE, RASPRAVE, ESEJI – OBLJETNICE

Kristina ŠTRKALJ DESPOT

SREDNJOVJEKOVNA ARS MEMORIA I ŠIMUN KLIMANTOVIĆ

Proučavajući tri srednjovjekovna zbornika pisana rukom fra Šimuna Klimantovića, trećoredca iz Zadra, koji je živio i djelovao na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće, nameće se ideja o tome da zbornici nisu prepisivani jedan iz drugoga, nego da je njihov sadržaj, barem kada je riječ o pjesničkim sastavima koji su zapisani u sva tri zbornika, Klimantović zapisivao služeći se pritom vlastitim, očito vrsnim, umijećem pamćenja.

Nihil potest homo intelligere sine phantasmate.

Toma Akvinski

1. Uvod

Na temelju dosadašnjih istraživanja pisanih tragova srednjovjekovne hrvatske književnosti ne može se ne zamijetiti da su sačuvani tragovi ne samo *pisani* nego i *prepisani* ili *prepisivani*, a nerijetko se na temelju poznatih zapisa mogu pretpostaviti nepoznati, još stariji predlošci. Ta je činjenica, dakako, odavno poznata i dobro utemeljena i na povijesnim i na filološkim istraživanjima. Opravdano je stoga istraživač srednjovjekovnoga teksta uzimajući u ruke kakav srednjovjekovni zbornik vizualizirao njegovo nastajanje u nekom od srednjovjekovnih skriptorija, marom redovnika koji "zamagljuje vid, krivi leđa i pritišće rebra"¹ teškim pisarskim radom u čvrstoj vjeri da će tako zaslužiti život vječni. No, kako je istraživačka pozornost bila usmjerena srednjovjekovnom umijeću *prepisivanja*, zanemareno je jedno *umijeće* (u aristotelijanskom smislu), koje je u srednjem vijeku imalo iznimno važnu ulogu – *umijeće pamćenja* (*ars memoria* ili *ars memorativa*).

¹ Bartoli Leangeli (1997), prema Srdoč-Konestra – Lajšić (2008:90), navodi ovaj zapis na kolofonu kodeksa iz 12. stoljeća: "Ako ne znaš pisati, ne smatraš to mukom, ali ako želiš detaljnu priču o pisanju reći ću ti da je (to) težak posao: zamagljuje vid, krivi leđa, pritišće rebra i trbuh, bole te bubrezi i cijelo tijelo. (...) Kao što je mornaru drago pronaći luku na kraju svoga puta, tako je pisaru drago doseći posljednji redak."

U srednjem se vijeku pamćenje kao *umijeće* počelo povezivati sa stvaranjem, a ne samo s *pohranjivanjem*. Srednjovjekovna je *ars memoria* naglašavala inventivnu funkciju pamćenja, a pamćenje se doista praktično koristilo u stvaranju molitava, meditacija, propovijedi, slika, himana, pjesničkih i proznih književnih oblika (Caruthers–Ziolkowsky 2002: 3). Vježbanju toga umijeća i savjetima za njegovo usavršavanje posvećeni su mnogi srednjovjekovni tekstovi, a među najvažnijima i najutjecajnijima na našem prostoru zasigurno su tekstovi Tome Akvinskoga, koji u svojoj *Summa Theologiae* raspravlja o tom umijeću u *Secunda Secundae Partis*, u poglavlju *Prudentia*, a još detaljnije u komentarima Aristotelova djela *De memoria et reminiscentia*. U radu će se dati kratak pregled tih i ostalih važnih tekstova, koji su zasigurno imali svojega odjeka i u našem srednjovjekovlju. Srednjovjekovni tekstovi o umijeću pamćenja u izvoru imaju *Rhetoricu ad Herennium*, djelo koje se dugo pripisivalo Ciceronu, koja se jasno zrcali u imaginariju srednjovjekovnoga europskoga umjetničkoga stvaranja, osobito u likovnim umjetnostima, arhitekturi i književnosti, što je imalo znatan utjecaj na daljnji razvoj tih umjetnosti u mlađim povijesnim razdobljima, o čemu je opširno pisao Yates 1966. u knjizi *The Art of Memory*, koja je još uvijek temelj pristupa toj tematici.

Proučavajući opsežnu srednjovjekovnu ostavštinu pisanu rukom fra Šimuna Klimantovića, trećoredca iz Zadra, koji je živio i djelovao na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće, a osobito supostavljajući njegova tri zbornika (poznata kao *Klimantovićev zbornik I., II. i III.*), nameće se ideja o tome da ti zbornici nisu prepisivani jedan iz drugoga, nego da je njihov sadržaj, barem kada je riječ o pjesničkim sastavima koji su zapisani u svima trima zbornicima, Klimantović zapisivao služeći se pritom vlastitim, očito vrsnim, umijećem pamćenja. U radu će se stoga iznijeti razlike među zapisima istih pjesama u trima Klimantovićevim zbornicima, iz kojih će biti razvidno da razlike među njima nisu tipične prepisivačke. Ujedno ćemo pokušati i rekonstruirati pojedine mnemotehnike kojima se Klimantović služio pri upamćivanju.

2. *Ars memoria* u srednjem vijeku

What were the things which the pious Middle Ages wished chiefly to remember? Surely they were the things belonging to salvation or damnation, the articles of the faith, the roads to heaven through virtues and to hell through vices. (F. Yates)

Bibliografija o teoriji i praksi umijeća pamćenja kroz povijest vrlo je bogata. Ovdje ćemo izdvojiti samo temeljne jedinice, usmjerene na srednjovjekovnu *ars memoriju*. Temeljnim se priručnikom, kad je riječ o toj problematici, još uvijek smatra knjiga Francesa Yatesa: *The Art of Memory* (1966), koja istražuje širenje i modificiranje antičke mnemotehnike tijekom povijesti, izložene u priručniku *Rhetorica ad Herennium*, a srednjovjekovnim se umijećem pamćenja bavi vrlo detaljno u dvama poglavljima: *The art of memory in the Middle Ages* i *Medieval memory and the formation of imagery*. Kad je riječ o istraživanju *ars memorije* u srednjem vijeku, nezaobilazna su istraživanja Mary Caruthers, u knjizi *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture* (1990), koja rasvjetljava važnost memorije i memoriranja u srednjovjekovnim kulturama, osobito u kasnom srednjem vijeku te osobito u knjizi *The Medieval Craft of Memory. An Anthology of Texts and Pictures* (2002), u kojoj su objavljeni najvažniji srednjovjekovni tekstovi o umijeću pamćenja, npr. *The Three Best Memory Aids for Learning History* (Hugh of St. Victor), *A Little Book About Constructing Noah's Ark* (Hugh of St. Victor), *On Memory* (Boncompagno da Signa), *Commentary on Aristotle, On Memory and Recollection* (Albertus Magnus), *Commentary on Aristotle, On Memory and Recollection* (Thomas Aquinas), *The Art of Memory* (Jacobus Publicius) itd. Ista je autorica napisala i studiju *The Craft of Thought: Meditation, Rhetoric, and the Making of Images* (1998) o tehnikama mentalne vizualizacije i retorike u monastičkim meditacijama u 12. stoljeću. Detaljno istraživanje srednjovjekovnih filozofskih učenja o umijeću pamćenja, i to osobito skolastičkih, prezentirano je u knjizi Janet Coleman *Ancient and Medieval Memories: Studies in the Reconstruction of the Past* (1992). Iako objavljena još 1936., knjiga Helge Hajdu *Das mnemotechnische Schrifttum des Mittelalters* još je uvijek vrlo vrijedan prikaz srednjovjekovnih memorijskih vještina. Ovdje ćemo dati kratak pregled rezultata tih dosadašnjih istraživanja.

U 5. je stoljeću Martianus Capella napisao *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, djelo kojim je u srednji vijek prenio osnove antičkoga obrazovnoga sustava zasnovanoga na *triviumu* (gramatika, retorika, dijalektika) i *quadriviumu* (aritmetika, geometrija, glazba i astronomija). Razmatrajući redom pet dijelova retorike, u četvrtom dijelu govori o *memoriji* kao o prirodnu daru, koji se bez sumnje može usavršiti umijećem zasnovanim na tek nekoliko osnovnih pravila, ali mnogo vježba-

nja.² Upute koje daje Capella vrlo su sažete u odnosu na opise u priručnicima *Rhetorica ad Herennium* ili u Ciceronovoj *De inventione*, te je očito da Capella samo aludira na opširnije i detaljnije upute o vježbanju umijeća pamćenja u poznatim antičkim priručnicima.

Srednjovjekovna *Ars memoria* počiva gotovo u cijelosti na odjeljku o *memoriji* u *Ad Herennium*³, ali usmjerena je na fiksiranje kompleksne srednjovjekovne didaktičke misli u memoriju. U srednjem vijeku najvažnije bilo upamtiti sve putove do raja preko krjeposti i vrlina, te putove do pakla kroz grijehe i mane (Yates 1966: 55). Iz razdoblja od 12. do 14. stoljeća sačuvano je neuobičajeno mnogo rukopisnih primjeraka teksta koji objedinjuje Ciceronov priručnik *De inventione* (često pod nazivom "Prva" ili "Stara retorika") i *Ad Herennium* (kao "Druga" ili "Nova retorika"), a koji se onda u cijelosti redovito atribuiraju "Tulliusu", i svjedoče o tom razdoblju kao o vrhuncu zanimanja za *ars memoriju*. Najpoznatije skolastičke rasprave o umijeću pamćenja, Alberta Velikoga (Albertusa Magnusa) i njegova učenika, Tome Akvinskoga, naslanjaju se velikim dijelom na "Drugu retoriku", dakle na *Ad Herennium*, i referiraju na nju kao na "Drugu Tulijevu retoriku". Važna transformacija koja se dogodila s umijećem pamćenja u srednjem vijeku jest ta da u skolastičkim raspravama *memoria* više nije dio retorike, nego etike⁴, te i Albert i Toma raspravljaju o njoj kao o sastavnici jedne od četiriju kardinalnih krjeposti (*Prudentia*) te je stoga očito da srednjovjekovno umijeće pamćenja ne možemo nazvati naprosto *mnemotehnikom* (Isto, str. 57).

2 Nadalje, Capella navodi priču o Simonidu, pjesniku i filozofu (kojom su se rado koristili mnogi antički i srednjovjekovni teoretičari umijeća pamćenja) koji je prisustvovao svečanoj večeri u velikoj dvorani. Dvorana se iznenada srušila, i poginuli su svi osim Simonida. Rodbina poginulih nije mogla razaznati tijela, te je Simonid zahvaljujući svojem izvrsnu pamćenju rekonstruirao točno mjesta na kojima su unesrećeni sjedili i njihova imena. Iz toga je iskustva naučio da je pri memoriranju najvažniji *red* kojim se *species rerum* pohranjuju *in locis illustribus*. Capella navodi i još nekoliko praktičnih savjeta za usavršavanje *ars memorije*, koje će njegovati i s jednakim uvjerenjem promovirati srednjovjekovni intelektualci: dijeljenje materijala koji se želi pohraniti u memoriju na manje dijelove, obilježavanje pojedinih od tih manjih dijelova (dodjeljivanje *notae*), 'meditiranje' nad materijalom uz šaputanje sadržaja (nikako izgovarati glasno), i to najbolje noću kada se pažnja ne rasipa. (Yates 1966: 51).

3 Kvintilijanov priručnik *Institutio oratoria* i Ciceronov *De oratore* nisu bili općepoznati do renesanse.

4 Takav je pristup začeo u ranosrednjovjekovnim preskolastičkim raspravama, npr. u djelu *Rhetorica Novissima* Boncompagna da Signe, iz kojega je odjeljak *On Memory* objavljen u prijevodu na engleski jezik s kratkim uvodnim tekstom u Caruthers-Ziolkowsky 2002: 103–118.

U svojoj etičkoj raspravi *De bono*, čija poglavlja čine četiri kardinalne krjeposti (Fortitudo, Temperantia, Justitia, Prudentia), Albert Veliki naslanja se na ranije autoritete, citirajući i Cicerona i Aristotela i Sveto pismo, pokušavajući ih ujediniti i povezati. Citirajući "Prvu Tulijevu retoriku" kaže da *Prudentiu* čine: *memoria*, *intelligentia* i *providentia* te raspravlja opširno i pojedinačno o svakome od tih dijelova. U raspravi u prvom *articulusu* ponajprije otklanja moguće prigovore za uključivanje *pamćenja* u *razboritost*, razlikujući *memoriju* i *reminiscentiju* (slijedeći Aristotela); u drugom dijelu komentira, kritizira i uvijek na kraju otklanja kritike i potvrđuje sva pravila za usavršavanje *ars memorandi* iz "Druge Tulijeve retorike". Bio je duboko uvjeren da je *lokalcijski model* memorije presudan u procesu mišljenja.⁵ Druga važna rasprava o toj tematici istoga autora jesu njegovi komentari Aristotelova djela *De memoria et reminiscencia*.⁶

Učenik Alberta Velikoga, Toma Akvinski, također u svojoj *Summa Theologiae* raspravlja o memoriji kao o dijelu krjeposti razboritosti, te je također napisao i komentar Aristotelove *De memoria et reminiscencia*. U komentarima Aristotelova djela Akvinski opravdava korisnost slika (*phantasmata*) pri vježbanju pamćenja, naglašavajući nemogućnost spoznavanja bez imaginativnosti (slika), ponavljajući često rečenicu: *Nihil potest homo intelligere sine phantasmate*.⁷ Nadalje raspravlja o dvjema okosnicama Aristotelove teorije reminiscencije: *udruživanju* i *redu* (Yates 1966: 70–75). U *Summi (Secunda Secundae partis)*, raspravljajući o krjeposti razboritosti (*Prudentia*), navodi osam njezinih sastavnica (nasljedujući ne samo spomenutu Ciceronovu triparticiju kao Albert Veliki nego još i Macrobiusa i Aristotela): *memoria*, *ratio*, *intellectus*, *docilitas*, *solertia*, *providentia*, *circumspectio*, *cautio*. Kao i Albert Veliki u *De bono*, i Akvinski raspravlja o razlozima za i protiv uvrštavanja *memorije* u *prudentiju*, ali na drukčijim temeljima.⁸ Slijede-

5 Usp. Caruthers (1990: 277): "The scholastic philosopher and Dominican friar Albertus Magnus retained a conviction that a locational model of memory was essential for purposes of thinking. 'Place,' Albertus says, is 'something the soul itself makes for laying up images'."

6 Ta je rasprava u prijevodu na engleski jezik s kratkim uvodnim tekstom objavljena u Caruthers-Ziolkowsky 2002: 118–153.

7 Tekst objavljen u prijevodu na engleski jezik s kratkim uvodnim tekstom u Caruthers-Ziolkowsky 2002: 118–153.

8 Akvinski navodi tri razloga za uvrštavanje memorije u Razboritost:

"(1) Prudence applies universal knowledge to particulars, which are derived from sense. Therefore much belonging to the sensitive part belongs to Prudence, and this includes memory.

ći Cicerona i Aristotela Akvinski ne sumnja u to da je memorija prirodan dar, ali ni u to da se ona može zanatski usavršavati i 'dorađivati', te slijedeći autoritete navodi četiri pravila za dobro pamćenje (ukratko: 1. *imaginacija* – povezivanje onoga što se želi upamtiti s neobičnim i očudjućim slikama koje se lako pamte, na temelju tjelesne sličnosti; 2. *red* – povezivanje pojmova koji se žele upamtiti u uređen skup, tako da se s jednog upamćenog pojma lako može doći do drugoga; 3. *predanost* – "afektivno prijanjanje" uz ono što se želi upamtiti; 4. *meditacija*⁹).

Prema Francisu Yatesu (1966: 77) u srednjem se vijeku dogodila *transformacija* klasičnoga umijeća pamćenja iz praktičnoga, retoričkoga umijeća u etičko, didaktičko, pa i religijsko umijeće. Naime, srednjovjekovni čitatelj priručnika *Ad Herennium* nije imao pri ruci druge klasične tekstove o *ars memoriji*, a ni umijeće govornišva nije se više prakticiralo u antičkim razmjerima. Pravila za usavršavanje umijeća pamćenja skolastičari nisu povezivali sa živom govorničkom praksom, nego s etičkim Tulijevim učenjem u "Prvoj retorici". No, svakako je postignuće učenih dominikanaca, kojih su Albert Veliki i Toma Akvinski najistaknutiji predstavnici, to što su aristotelijansko učenje utkali u Crkvu. I upravo je Toma Akvinski "pretvorio Aristotela iz potencijalnoga neprijatelja u saveznika Crkve", i to tako što je aristotelijansku etiku inkorporirao u postojeći sustav krjeposti i mana (Isto, str. 78). Osim navedenoga, zasluga je skolastičke transformacije umijeća pamćenja što je naglašavala i poticala formiranje neobičnoga imaginarija, povezivanje apstraktnih *intelligibilia* s neobičnim, čudovišnim, a time i lako pamtljivim kreaturama – što objašnjava srednjovjekovnu sklonost grotesknom i idiosinkratičnom u svim umjetničkim oblicima. Formiranje srednjovjekovnoga imaginarija povezano je, dakle, upravo s umijećem pamćenja, koje je razvoj imaginacije držalo gotovo dužnošću. Yates (1966: 104) stoga drži da su neobične figure koje nalazimo u rukopisima toga doba, ali i ostalim formama srednjovjekovne umjetnosti dokaz da su se u srednjem vijeku slijedila klasična pravila u formiranju pamtljivih slika, te da je bujan rast imaginarija u 13. i 14. stoljeću povezan sa skolastičkim oživljavanjem zanimanja za *memoriju*, a srednjo-

(2) As Prudence is both a natural aptitude but increased by exercise so also is memory. For Tullius (and another authority) says in his Rhetoric that memory is not only perfected from nature, but also has much of art and industry.'

(3) Prudence uses experience of the past in providing for the future. Therefore memory is a part of Prudence.

9 Yates (1966: 55) opširnije komentira i raspravlja o svakom od četiriju pravila, objašnjavajući im značenje i izvor.

vjekovna *ars memoria* prenijela je u stoljeća koja su uslijedila mnemotehniku sa snažnim biljgom kršćanske etike i didaktike.

Sheme koje su činile srednjovjekovni imaginarij varirale su od arhitektske strukture imaginarne zgrade, Noine Arke, šestokriloga Serafima, raznih dijagrama, redova sjedala u amfiteatru, karte svijeta ili, u srednjovjekovlju vrlo često, biblijskih struktura, imaginarnih čudesnih bića i vrtova, osobito onoga iz Pjesme nad Pjesmama. Dakle, idealno srednjovjekovno obrazovanje uključivalo je usvajanje mnogih biblijskih i klasičnih tekstova, kojima se ujedno usvajao i širok repertoar slikovnih shema s pomoću kojih se znanje dalje izgrađivalo memoriranjem (Caruthers–Ziolkowsky 2002: 5–6).

Zaključno možemo reći da se i u antici, a u srednjem vijeku osobito, mislilo i vjerovalo kako se sjećanja pohranjuju u snažnim slikama, i da umijeće pamćenja izravno ovisi o sposobnosti duše da kreira takve slike. Slike moraju biti pamtljive, a pamtljivo je samo ono što je distinktivno. Važno je također još jedanput naglasiti kako su formalne mnemotehnike, uspostavljene u antičkoj retorici, preživjele u srednjem vijeku i u teoriji i u praksi i kako je vježbanje umijeća pamćenja imalo iznimno važnu ulogu u svim aspektima obrazovanja, a osobito u produkciji i recepciji tekstova (Caruthers–Ziolkowski 2002: 17).

3. Ja, nedostojni fratar, fra Šimun, (...) Zadranin z Lukorana

U uvodu smo spomenuli kako u našim medievističkim istraživanjima važnost *ars memorije* za filozofiju, etiku i umjetnost toga razdoblja nije bila dostatno prepoznata. U ovom ćemo radu, imajući na umu smjer u kojem se klasična *ars memoria* transformirala u srednjem vijeku posredstvom skolastičke misli, rasvijetliti pisanu ostavštinu fra Šimuna Klimantovića, franjevca trećoredca, zabilježena u povijest hrvatske pisane kulture po neuobičajenom pisarskom maru (poznato je čak pet njegovih glagoljičnih rukopisa)¹⁰. Klimantović je rođen oko 1460. u Lukoranu na Ugljanu, a umro je nakon 1540. (vjerojatno 1544.) u Gla-

10 Osim triju zbornika, koji su u ovom radu predmet našega zanimanja, Klimantovićeve su i *Konstitucije* ili *Indulgencije*, dijelom prevedene, a dijelom izvorno sastavljene franjevačke regule, a peti je rukopis molba iz 1540. tadanjem mletačkom duždu za oslobođenje Samostana na Glavotoku od plaćanja daća (v. Srdoč-Konestra – Lajšić, 2008: 80). U gotovo svima njima ostavio je svoj potpis, dataciju i podatke o svojem porijeklu te vremenu, mjestu, naravi i razlozima zapisivanja itd.

votoku na Krku.¹¹ Takva je pisarska plodnost za srednjovjekovne prilike neuobičajena, te se djelo (i lik ovjekovječen u djelu) Šimuna Klimantovića doista izdvaja iz ostalih onodobnih likova i djela. Dakako, važan je razlog za to izdvajanje sama količina baštinjenoga materijala ispisanoga jednom jedinom – njegovom rukom, što je neobično ako imamo na umu da je srednjovjekovne zbornike gotovo u pravilu ispivalo više ruku. No Šimun Klimantović nemalu je istraživačku pozornost priskrbio velikim brojem autoreferencijalnih zapisa u svojim rukopisima, što je navelo njegove prve istraživače da ga proglase *piscem glagoljašem, pjesnikom, hrvatskim glagoljskim književnikom* itd. (Milčetić 1910: 201, Kukuljević Sakcinski 1855: 578, Strohal 1911: 711). Novija su istraživanja pokazala, a držimo da je doista tako, na temelju mnogobrojnih (često i starijih) zapisa velikoga broja navodno Klimantovićevih pjesama u mnogim drugim srednjovjekovnim zbornicima i pjesmaricama, da je on ipak (kad je o pjesničkom korpusu riječ) *prepisivač* ili, kako će se ovdje pokušati dokazati – *zapisivač* otprije poznatih i široko rasprostranjenih srednjovjekovnih nabožnih pjesama, koje su najčešće i pučke.

3.1. O zbornicima Šimuna Klimantovića

Najopsežniji i najstariji zbornik poznat je u literaturi kao *Klimantovićev zbornik I.* (češće i samo kao *Klimantovićev ritual*; nadalje u tekstu *Klim I.*). Taj zbornik sadržava 235 listova i pisan je u razdoblju od 1501. do 1512. (prema Klimantovićevim bilješkama). Taj je najstariji zbornik ujedno i jedini koji je u cijelosti sačuvan; nema znakova da su pojedini njegovi dijelovi izgubljeni. Žanrovski je, pa i sadržajno, raznolik te sadržava ritualne tekstove, regule, historijsku prozu, bilješke i komentare i pjesničke tvorevine,¹² koje su predmet našega zanimanja, i

11 Podaci o životu i radu Šimuna Klimantovića velikim su dijelom rekonstruirani upravo iz zapisa koje je sam o sebi ostavio u bilješkama u svojim zbornicima. Detaljnije o tome "tko je Šimun Klimantović" u Srdoč-Konestra – Lajšić, 2008: 77–79.

12 Pokušaja popisivanja i usustavljanja građe zapisane u tom zborniku, a istodobno i slijeđenja Klimantovićeva rasporeda, bio je nemalen broj, od Strohala (1915: 47–51) i Berčića (1881: 161), koji su (samo) popisali jedinice slijedom njihova pojavljivanja u zborniku, do pokušaja sistematizacije građe, npr. podjele P. Runje (2001: 165), preuzete od B. Rimca, na *molitveni, poučni i ljetopisni dio*, ili najnovije, detaljnije podjele (Srdoč-Konestra – Lajšić 2008: 84) na devet skupina (ritualni tekstovi, regule, Gospin plač, pjesme, psalmi, fabule, historijska proza, historiografske bilješke i komentari).

to *Plač Gospoje* i osmeračke *Šekvencije mrtvih*¹³ te *Sudac gnjevan hoće priti unutar Mise za mrtvih*.

Drugi zbornik (*Klimantovićev zbornik II.*; nadalje u tekstu *Klim 2*)¹⁴ sačuvan je u manjem opsegu od prvoga (sadržava 72 pergamentska lista), a prema Klimantovićevoj bilješci na str. 71b završen je 1514. u Glavotoku na Krku.¹⁵ Taj zbornik sadržava sve pjesničke sastave koji se nalaze u *Klim 1* osim *Šekvencije mrtvih*¹⁶ te još i odlomak *Muke Isuhrstove*.

Treći zbornik (*Klimantovićev zbornik III.*; nadalje u tekstu *Klim 3*) potječe iz 1509. godine; stariji je, dakle, od drugoga.¹⁷ U tome malenom zborniku (sačuvana su samo 33 pergamentska lista) prevladava prozna forma, a zapisane su samo dvije pjesme, obje eshatološke tematike: *Nu poslušaj, Božji puče* i *Draga bratja i sestrice*.

Prvotno su sva tri Klimantovićeva zbornika bila dijelom tzv. Berčićeve zbirke glagoljskih rukopisa, ali je zbog ondašnje nemogućnosti JAZU da otkupi cijelu zbirku, dio zbirke završio u Petrogradu (*Klimantovićev zbornik II. i III.*), a *Klimantovićev zbornik I.* nakon talijanske okupacije Zadra, u kojem se dotad čuvao u Samostanu Male braće, prebačen je u Zagreb, u franjevački Samostan svetoga Ksavera, gdje se i danas nalazi. Preostala dva zbornika čuvaju se i danas u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Petrogradu (sign. Bč 1 i Bč 2).

13 Taj se stihovani dio zborničkoga korpusa izdvaja od uglavnom proznoga ostatka (s iznimkom *Psalama pokornih* pisanih biblijskim stihom, i osmeračke pjesme *Sudac gnjevan hoće priti* uvrštene u dio *Mise za mrtvih*).

14 Milčetić 1955: 100: "Format 14.6 x 9.5. Rukopis stradao od dima, vatre i duge upotrebe. Prva tri lista tako su krnja te se sačuvalo vrlo malo teksta. Listovi 4. do 21. oštećeni u sredini i sa desne strane, jer je pergamenta pregorjela. Rukopis se jamačno nalazio na 'napi' više ognjišta. (...) poznija bilješka kazuje, kako istaknusmo, da je ovaj rukopis bio negda vlasništvo župne crkve u selu Sali. Odavle dospije u neku kuću, gdje ga nađe neki đak Saljanin i predade Berčiću."

15 Bilješka glasi: *č.f.g.ĭ. (1514.) na 12. dan septembra svrših te knjižice v Molstiri pri svetoj Mariji na Glavi Otoka krčkoga ja, nedostojni fratar, fra Šimun tretoga reda, zvanih od pokore blaženoga Franciska reda, Zadranin z Likorana, sin Jurija Klimantovića, komu je zemlja mati, grisi bogatastvo...*

16 U tom zborniku nema *Mise za mrtvih*, pa u njem nema sačuvana zapisa pjesme *Sudac gnjevan hoće priti*, jer je rukopis na kraju krnj i prekida se baš na str. 72b, gdje je početak *Oficija mrtvih*.

17 Iako u ovom zborniku Klimantović nije ostavio bilješku sa svojim imenom, Berčić je (1881: 164) utvrdio da ga je nesumnjivo pisao Klimantović ("po visini i širini strana, po prigovoru i po drugom dijelu bilješke, koji se slaže s krajem ljetopisa zadnjega lista obrednika 1514."). Datacija je zbornika nedvojbeno, kako je utvrdio već i Berčić, prema vrlo zanimljivu zapisu na str. 33a koji počinje: *Ova pisana biše tekućih let B(o)žjih 1509. na 17. dēktebra...*

Svi zbornici pisani Klimantovićevom rukom ispisani su lijepim i čitkim glagoljčnim poluustavnim pismom. Naslovni zapisi i inicijali u zborniku su ispisani crvenom bojom, a tekstovi crnilom. Svaki stih pisan je u novom retku, a točkom je obilježena i granica polustiha i stiha. Početno slovo svakoga distiha ukrašeno je crvenom bojom. Na mjestu negdašnjega fonema /ě/ katkad stoji grafem <ě>, uz češće potvrde za ikavske i ekavske reflekske toga fonema. Grafem <ě> katkad stoji i na mjestu /e/ nejatovskoga podrijetla (npr. *škvěncija, řeči*).

U ovome će radu predmetom istraživanja biti pjesme¹⁸ koje su zapisane u najmanje dvama zbornicima, i to redom:

1. *Vidila sam čudo velo* (zapisana u Klim 1 i Klim 2)
2. *Zdravo, sveto Božje tilo* (zapisana u Klim 1 i Klim 2)
3. *Plaćimo srcem i očima* (zapisana u Klim 1 i Klim 2)
4. *Bratja, brata sprovodimo* (zapisana u Klim 1 i Klim 2)
5. *Tu mislimo, bratja ča smo* (zapisana u Klim 1 i Klim 2)
6. *Plaćnu pesan, bratja, vspojmo* (zapisana u Klim 1 i Klim 2)
7. *Nu pomisli, o človiče* (zapisana u Klim 1 i Klim 2)
8. *Bratja, v mladost ne ufajte* (zapisana u Klim 1 i Klim 2)
9. *Nu poslušaj, Božji puče* (zapisana u Klim 1, Klim 2 i Klim 3)
10. *Draga bratja i sestrice* (zapisana u Klim 1, Klim 2 i Klim 3)
11. *O Marija, Božja mati* (zapisana u Klim 1 i Klim 2)
12. *Marijin plač* (zapisan u Klim 1 i Klim 2).

Većina je pjesama iz Klimantovićevih zbornika zapisana i u mnogim drugim srednjovjekovnim zbornicima, najčešće i starijima, pa je jasno da za velik dio toga opusa ne može biti govora o Klimantovićevu autorstvu, kako se držalo u najranijim istraživanjima njegove ostavštine (v. npr. Kukuljević Sakcinski 1855: 578 ili Strohal 1911: 711). Danas se o njemu govori opreznije, kao o *prepisivaču, zapisivaču, redaktoru* ili *kompilatoru*.

4. Klimantovićeva ars memoria

Klimantovićevi zapisi pjesama razlikuju se od starijih inačica, kada takve postoje, i to dovoljno da se ne može ni za jednu pjesmu naći izravan predložak s kojega je Klimantović eventualno "prepisao". No ta činjenica nije neobična jer se rijetko nađe stariji predložak dovoljno sličan da se bez sumnje može govoriti o izravnu predlošku. No i inačice iste pjesme razlikuju se u dvama ili trima Klimantovićevim zapisima

¹⁸ Pjesme se citiraju i naslovljavaju prema Kapetanović – Malić – Štrkalj Despot 2010.

dovoljno da je jasno da nisu prepisivane iz jednoga zbornika u drugi. Pitanje je dakle je li Klimantović uopće *prepisivač* (s nekoga predložka) ili je pak *zapisivač* (pučkoga) pjesničkoga blaga, tj. pjesama kojima se često koristio i koje je, unatoč opsežnosti pojedinih od njih (npr. *Plaća Gospoje*), memorirao.

Srdoč-Konestra – Lajšić (2008: 91), uzimajući u obzir sadržaj svih njegovih zbornika, drže da Klimantović nedvojbeno jest *scriptor* i *compilator*, ali i da "se njegova intelektualna nastojanja izdižu iznad puke tehničke sposobnosti, pa *skriptor* sebi dopušta slobodu izbora iz naslijeđene tradicije i naknadno osmišljavanje cjelina". Dodali bismo, to su upravo ona intelektualna nastojanja na koja je bila usmjerena srednjovjekovna *ars memoria*, koja je naglašavala inventivnu funkciju pamćenja i običavala pamćenje praktično koristiti u *stvaranju* imaginarija i kompiliranju srednjovjekovnih književnih oblika.

Najuočljivija je razlika među Klimantovićevim zapisima istih pjesama u naslovnim zapisima: on, naime, zapisuje jednake pjesme s jednakom namjenom u različitim zbornicima, i različito ih 'naslovljava'. U prvom zborniku početak pjesama eshatološke tematike i pogrebne namjene označen je naslovnim zapisom koji se odnosi na sve zapisane pjesme: *Počehut škvencije od mrtvih*. Zatim slijedi zapis: *Ova je gredući po mrtvaca*, koji najavljuje pjesmu *Plaćnu pesan, bratja, vspojmo*. U drugom je zborniku uz taj zapis dodana i detaljnija uputa: *Pojte lipo vi s teli Gospodne*. Uz drugu pjesmu (*Bratja, brata sprovodimo*), u prvom zborniku stoji zapis *Škvencija na sprovodu*, koja je također u drugom zborniku detaljnija s obzirom na vrijeme izvedbe: *Škvencija na sprovodu noseći k crkvi mrtvaca*. Pred trećom pjesmom (*Tu mislimo, bratja, ča smo*) u obama zbornicima stoji jednaka uputa, također o trenutku u kojem se pjesma pjeva: *Škvencija nad grobom, kada telo v grob položit* (s time da u drugome zborniku stoji *člověka* mjesto *telo*). Uz četvrtu pjesmu (*Nu pomisli, o človiče*) stoji, u usporedbi s prethodnima, neodređen naslovni zapis: *Škvencija nad junakom mrtvim*, koji u drugom zborniku glasi *Škvencija nad junakom mladim i kim ti drago*. Uz petu je pjesmu u prvom zborniku zapis *Škvencija nad mladim junakom*, koji je u drugom zborniku proširen neformalnom odrednicom i *nad kim hoćeš*. Sljedeće su dvije pjesme u obama zbornicima opet popraćene izvedbenovremenski i namjenom definiranim uputama: *Škvencija pokle se zakopa člověk* (odn. *Škvencija pokole zakopajut člověka nad grobom* u drugom zborniku) uz jednu od najraširenijih eshatoloških pjesama *Plaćimo srcem i očima*, te *Škvencija puku pokle zakopaju člověka* (u drugom zborniku vrlo slično naslovljena, a u trećem zborniku nema početka te pjesme) uz *Nu poslušaj, Božji puče*. Uz pos-

ljednju eshatološku pjesmu iz ciklusa pjesama označenih nadnaslovom *Šekvencije mrtvih (Draga bratja i sestrice)* stoji u prvom i trećem zborniku jednak zapis *Šekvencija za brata dragoga*, a u drugom zborniku taj je zapis proširen u *Šekvencija za brata draga umrvšega. Pojte!* Jasno je iz rečenoga da su naslovni zapisi pisani prema sjećanju.

Osobitu pozornost zaslužuju prozne didaskalije unutar pjesničkoga tkanja inačica *Plača Gospoje*. Naime, didaskalije se u Klimantovićevim inačicama Gospina plača bitno razlikuju.¹⁹ U Klim 1 didaskalije su vrlo razvijene, opširne i deskriptivne (npr. *Ovdi oficijali od dvora Pilatova B(la)ž(e)nu Gospoju vele stentaše ne dajući nej pristupiti h križu ni k Pilatu, a ona se vsa previnu da se malo ne upade, a Ivan ju s Marijama udrža i dvigoše ju i kad se vsta, reče ovi versi vsim okolo stojećim vapjući i plačući*), a u Klim 2 navodi se najčešće samo tko komu govori, a didaskalije su još i označene kao *kapituli* i obrojčene rednim brojevima od prvoga (*kapitul .a.*) do četrdeset sedmoga (*kapitul .k.ž.mi.*). Segmentiranjem teksta plača na *kapitule* i njihovim obrojčavanjem Klimantović je razotkrio da se pri memoriranju služio fundamentalnom aritmetičkom mnemotehničkom shemom.²⁰

4.1. Razlike među inačicama

Kada je riječ o prepisivanju iz jednoga zbornika u drugi, razlika među inačicama nema mnogo, i redovito je lako ući u trag razlogu za odmak od izvornika, najčešće je mjesto u izvorniku nečitko ili je riječ o pogrešno shvaćenu smislu, ili o zamjeni sličnih slova. Klimantovićeve se inačice međusobno razlikuju daleko više no što je to slučaj kod prijepisa. Razlika ima na svim jezičnim razinama, po čemu su Klimantovićevi zapisi, iako zapisani istom rukom, vrlo slični uobičajenim srednjovjekovnim inačicama poteklima iz prostorno ili vremenski različitih izvora i pisanih različitim rukama. To upućuje na to da Klimantovićeve

19 O didaskalijama u ostalim inačicama Gospinih plačeva v. Štrkalj Despot 2009 i Kapetanović–Malić–Štrkalj Despot 2010: 357.

20 Usp. Caruthers–Ziolkowsky (2002: 15): "Not only is the order of numbers a fundamental schematic, often imposed on texts as a device for rote memorization, but larger numbers needed to be analyzed and 'grouped' into units that fit within the limits of memorial conspectus, as in Hugh of St. Victor's advice on how to memorize the Psalms. Students were taught to break down a large collection of items into groups of fives or tens, threes and fours, and so on, and to mark them mentally with appropriate numerical addresses. Then, in recollecting, invention became a kind of calculating play, as 'chunks' of recollected matters were mentally manipulated and shuffled about by means of the mnemonic addresses they had been given."

inačice nisu međusobni prijepisi. No postavlja se pitanje: zašto odmah impliciramo da je Klimantović sve te pjesme znao naizust te ih zapisivao prema vlastitu (izvrsnu) pamćenju? Možda je naprosto zapisivao prema nečijem diktatu ili prema onom što je u tom trenutku čuo, tj. dok se pjevalo? No takva se pretpostavka mora otkloniti jer, iako razlika ima mnogo, nema nikada odmaka u strukturi pjesama. Stihovi se nižu sasvim jednakim redosljedom, mogu se pratiti i uspoređivati i ni jedan ne nedostaje ni u jednoj od inačica (usporedi priloženu grafičku usporedbu inačica jedne pjesme), što zasigurno ne bi bilo tako da su pjesme zapisivane *ad hoc*, s različitim izvorima i s prostornom i vremenskom razlikom. Ipak, katkad se dogodi da se distisima izmijeni redosljed (npr. u pjesmi *Nu pomisli, o človiče* u Klim 1 i Klim 2 u stihovima 46–50). Zanimljivo je također da se vrlo rijetko zbog razlika u jezičnom izboru remeti pravilnost stiha, a što je kod prepisivačkih pogrešaka gotovo redovito slučaj.

Zanimljivo je, i ide u prilog ovdje iznesenoj pretpostavci i to da je među inačicama pjesama koje su bile vrlo poznate razlika vrlo malo; vjerojatno stoga što ih je Klimantović očito jako dobro znao i vrlo se često njima koristio (a o tom svjedoče mnogi zapisi u drugim zbornicima, npr. pjesme *Bratja, brata sprovodimo*). Među inačicama *Plača Gospoje* iz Klim 1 i Klim 2 postoje, uz uobičajene sporadične leksičke razlike i izmjene u redu riječi, i neke sustavne razlike. Npr. prejetirani oblici iz Klim 1 redovito se u Klim 2 javljaju bez grafijske potvrde za prejetaciju; grafem <ě> na mjestu negdašnjega fonema /ě/, koji je u Klim 1 čest, u Klim 2 vrlo je rijedak i uglavnom je na tome mjestu <e> za /e/; prilog *sada* i prijedlog *od* iz Klim 1 vrlo su često u Klim 2 zamijenjeni crkvenoslavizmima *niha* i *ot*.

Među inačicama zapisanima Klimantovićevim rukom razlika ima na svim jezičnim i tekstnim razinama. Zanimljivo, najmanje je uočeno 'manjih' razlika u grafiji, ortografiji i različitu zapisivanju refleksa jata, kakvih je obično u tekstovima koji su prepisivani jedan iz drugoga najveći broj. Neke od takvih razlika navodimo u tablici:

Klim 1	Klim 2	Klim 3	PJESMA
odpasti iskrněga braca Isukrsta krstjanom prěd tělo	otpasti iskrńega braca Isuhrsta hrstjanom pred telo	bratca	Tu mislimo Bratja, v mladost Draga bratja Vidila sam Zdravo, sveto Tu mislimo Plaćimo srcem

Klim 1	Klim 2	Klim 3	PJESMA
gnivan	gnevan		Plaçimo srcem
děla	dela		Plaçimo srcem
věčni	vični		Plaçimo srcem
prid	pred		Nu pomisli
ovdi	ovde		Vidila sam
kripko	krěpko		Vidila sam
prěsveto	presveto		Zdravo, sveto
večeraše	vičeraše		Plaç Gospoje

Nešto su češće razlike u izboru gramatičkih oblika. Tako npr. u starijoj inačici pjesme *Tu mislimo, bratja, ča smo* (Klim 1) Klimantović radije bira u prezentu crkvenoslavizme *ociret i hoćet*, prema *ocire i hoće* u mlađoj inačici (Klim 2). No u pjesmi *Plaçimo srcem i očima* čini upravo suprotno: u starijoj inačici (Klim 1) stoji *dobrim će reći i grišnim će reći*, a u mlađima su oblici crkvenoslavenski: *dobrim rećet i grišnim rećet*. U starijoj inačici pjesme *Plaçnu pesan, bratja, vspojmo* (Klim 1) Klimantović bira posvojne zamjenice *negovo blago i hiža negova*, nasuprot (arhaičnijima) genitivnim oblicima u mlađoj inačici: *hiža nega i blago nega*.

Osobito su zanimljive leksičke razlike, koje svjedoče o ravnopravnu supostojanju sinonimnih parova u Klimantovićevu idiolektu. Katkad drukčiji leksički izbor zahtijeva i drugu rimu, npr. u pjesmi *Nu pomisli, o človiče* u Klim 1 stoji: *U pakli su silni duke / i u nem su večne muke*, za razliku od distiha u Klim 2: *U pakli su silni knezi / i tržnici š njih pinezi* (stih 37/38), no u pravilu cijeli stih ostaje isti, a izmijenjen je samo jedan leksem. Tako npr. u pjesmi *Tu mislimo, bratja, ča smo* stoje riječi *jer, račite, sulaci, ot* (u Klim 1 i Klim 2) prema *zač, hotijte, vesele, od* u Klim 3. Izbor iz ostalih leksičkih razlika navodimo u tablici:

Klim 1	Klim 2	Klim 3	PJESMA
neboga	nevoľna		Plaçimo srcem
hiže	kuće		Plaçnu pesan
grozno	moćno		Plaçnu pesan
britka straha	zloga straha		Plaçnu pesan
nere	nego		Nu pomisli
duke	knezi		Nu pomisli
krive redovnice	zale redovnice		Nu pomisli
lipost	lipota		Bratja, v mladost
Bože nebeski	Bože večni		Bratja, v mladost
tere postoj	i postojte		Nu poslušaj
ter očito	i očito	i očito	Nu poslušaj

Klim 1	Klim 2	Klim 3	PJESMA
vzľubiste	vzľubiste	ľubiste	Nu poslušaj
viku	viku	vavek	Nu poslušaj
vidila sam	uzrěla sam		Vidila sam
proroka velikoga	proroka presvetoga		Vidila sam
na svit	na zemľu		Vidila sam
Božju Mater	Majku Božju		Plaç Gospoje
Sina Božja	Sinka Božja		Plaç Gospoje
grozno rañen	zlo izrañen		Plaç Gospoje
zavidošći	zavisti		Plaç Gospoje
pasku	vazam		Plaç Gospoje
milostivo mene ľubi	vele slatko mene ľubi		Plaç Gospoje
duša moja rastaje se	duša moja raspada se		Plaç Gospoje
diľuje se	rastaja se		Plaç Gospoje
smrt britku	smrt tešku		Plaç Gospoje
odvratite	odjamite		Plaç Gospoje
mene v zaklad vi vazmite	mene za nega vi vazmite		Plaç Gospoje
progovori	nu povij mi		Plaç Gospoje
viš	znaš		Plaç Gospoje
meč žestoko boliznivi	meč vele boliznivi		Plaç Gospoje
ne preminu	ne izginu		Plaç Gospoje
žaluj	plači		Plaç Gospoje
žalosti	tuge		Plaç Gospoje
prilegši se	priklonivši se		Plaç Gospoje
drage ruke	mile ruke		Plaç Gospoje
sega	ovoga		Plaç Gospoje
združen biti	kupno biti		Plaç Gospoje
zadovoljno	dovoľe		Plaç Gospoje
konac stvori	konac učini		Plaç Gospoje

Najčešće Klimantović izmjenjuje red riječi u stihu zadržavajući sve riječi i metriku nepromijenjenima (npr. *vľasi moji /moji vľasi; riči Božje / Božje riči; ter ih slavno / i slavno ih; Bogu se za me pomolite / za me Boga pomolite* itd.). Katkad je cijeli stih sintaktički izmijenjen, ali je smisao potpuno jednak: npr. u pjesmi *Plaçimo srcem i očima: Na 'vom svitu ča se trudimo?* (Klim 1): *Ča se ovde mi trudimo* (Klim 2), a vrlo je rijetko stih sasvim i smisljeno izmijenjen, npr. u istoj pjesmi: *Plaçimo srcem i očima / pomisleći gdi smo niña* (Klim 1) prema *Plaçimo srcem i očima / zanosi nas smrtna pina*.

Iz ovoga pregleda razlika među inačicama teško je predočiti razmjer zastupljenosti onoga što je u inačicama jednako i onoga što je različito. Stoga paralelno donosimo dvije inačice pjesme *Tu mislimo, bratja, ča smo* s osjenčanim razlikama među njima. Iz toga će prikaza biti lako uočiti da je sličnost tolika da nije moguće da se radi o različitim iz-

vorima zapisivanja, a ujedno, razlika je toliko da se mora otkloniti mogućnost izravnoga prepisivanja iz jednoga rukopisa u drugi.

Pjesma *Tu mislimo, bratja, ča smo* (razlike među dvama Klimantovićevim zapisima)

<i>Klim 1</i>	<i>Klim 2</i>
<i>Šekvencija nad grobom kada telo v grob položen</i>	<i>Šekvencija nad grobom kada č(love)ka v grob položen</i>
<p>Tu mislimo, br(a)tja, ča smo, razumijmo zemlja da smo! Slast i dika tvoga tila hoćet biti zemlja gnila. Kako naše telo zginge, tako naša slava mine. Grišnici se teško hine to videći, ki zlo čine. Tu vidimo negovo tilo, ko će biti skoro gnilo, pak će malo dan isteći, sami ćemo tako leći. Vijmo skazan pred očima, zanosi nas smrtna pina. Smrt nam hoće skoro priti, ne more nas to grišiti. Smrt nam nosi oštru kosu, otpasti je s licem nosu. Oćret se naši zubi, ležati ćemo tamni, grubi. Ogniti hote naši skutu, ostati hote goli ž[n]uti. Smrt nas, br(a)tja, moćno žaće, a mi li zli nišće maće. Kad č(love)ka smrt postigne, tad od nega vsak pobigne. Sam ostane brez pomoći, v tamnom grobi, v hudoy noći. Vsega ti je ovdi ojti, sama dela s tobom pojti. Zlo je tamno grih ponesti, boje se je ovdi otresti. Čemu ljubiš ov svit, brate, ki na semrt mrzi na te? Žena i dica, rod i mati ne dadu ti s sobom stati. Ostave te v tamnom grobi,</p>	<p>Nu mislimo, br(at)ja, ča smo, razumijmo z(e)m[li]a da [smo]! Dika i sl(a)va tvoga tila hoće biti z(e)m[li]a [gnila]. Kako n(a)še telo zginge, tako n(a)ša sl(a)va [mine]. Grišnici se teško hine to v(i)deći, ki zlo [čine]. To vidimo ovo tilo, ko će biti brzo gnilo, pak će malo d(a)n isteći, sami ćemo tako leći. Vijmo skazan pred očima, zanosi n(a)s smrtna pina. Smrt n(a)m hoće brzo priti, ne more n(a)s to grišiti. Smrt nosi oštru kosu, otpasti je s licem nosu. Oćre se n(a)ši zubi, biti ćemo tamni, grubi. Ogniti te n(a)ši skutu, ostati te goli ž[n]uti. Smrt n(a)s, br(a)tja, moćno žaće, a mi li zli nišće maće. Kad č(love)ka smrt postigne, tad od nega vsak pobign[e]. Sam ostane brez pomoći, v tamni grobi, v hudoy noći. Vsega ti je [ovdi ojti], sama dela s tobom pojti. Zlo je s sob[om] grih ponesti, boje se je ovde otresti. Čemu ljubiš ov svit, brate, ki na semrt mrzi na te? Žena i dica, rod i mati ne dadu ti s sobom stati. Ostave te v tamn[om] grobi,</p>

<i>Klim 1</i>	<i>Klim 2</i>
<p>tvoje blago vazmu sebi. S tobom ne bude nigdor blizu, tvoje telo črvi grizu. Mrtvi ćemo vsi ležati dokle rećet B(og) ustati. Na sud hoćeš skoro priti, iz grobov te vsi iziti. Anj(e)li te zatrubiti, vsih od smrti probuditi. Vstati hote tada tila ka su sada moćno gnila. Truba trubi Božja straha: Nu, vskrsnite, ljudi, s praha! Kra] n(e)b(e)ski z neba shodi, svoje sile s sobom vodi. Od mrtvih se probudite, vsi pred B(og)a postupite! Poslušajte Božja suda od krivine i od bluda! Otvoret se tada grobi, misliti će vsak o sebi. Vsi hoćemo oživiti, duša s telom vazda biti. Stati hote ljudi nazi, priti hote s pakla vrazi. Dela te se vsa otkriti, ne moći se nigder skriti. Bog će gnivan biti tada, ki je vele krotak sada. Pravadnih će okruñati, a grišnih će ogñu dati. Tad se hoće vse poznati, na čem hoće gdo ostati. Prav(a)dni budu B(o)žji sluge, grišnikom su večne tuge. B(o)ž(e) slavn(i), B(o)ž(e) blagi, da bi spasen naš brat dragi! Ako v zemlju grede tulo, da bi duši dobro bilo! Tvoja] milost, Bože, budi, negovu dušu ne osudi! Ti si hoti] za nas umriti, ti ga čini k sebi priti! Amen!</p>	<p>tvoje blago vazmu sebi, k tebi nete blizu, tvoje telo črvi grizu. Mrtvi ćemo mi ležati dokle rećet B(og) ustati. Na sud hoće brzo priti, iz grobov hoće vsi iziti. Anj(e)li te zatrubiti, vsih od mrtvih probuditi. Vstati hote i n(a)ša tila ka su miña vele gnila. Truba vstrubi Božja straha, stati hote ljudi s praha! Kra] n(e)b(e)ski z n(e)ba shodi, svoje sile s sob(o)m vodi. Od mrtvih se probudite i pred B(og)a postupite! Poslušajte Božja suda ot krivine i od bluda! Otvore se onda grobi, misliti će vsak o sebi. Vsi hoćemo oživ(ě)ti, d(u)ša s telom vazda biti. Stati hote ljudi nazi, priti hote s pakla vrazi. Dela te se vsa otkriti, ne moći se nigder skriti. Bog će srdit biti tada, [ki je] vele krotak sada. Pravadnih će okru[ñati], [a grišn]ih će ogñu dati. Tad se hoće vse poznati [na čem] hoće gdo ostati. Prav(a)dni su B(o)žji sluge, grišnikom su večne tuge. B(o)ž(e) sl(a)vni, B(o)ž(e) bl(a)gi, da bi spasen naš brat dragi! Ako v z(e)m[li]u grede tulo, da bi d(u)ši dobro bilo! Tvoja m(i)lost, B(o)ž(e), budi, negovu d(u)šu ne zabudi! Ti si priša] za n(a)s umriti, ti ga čini k s(e)bi priti! Am(e)n!</p>

5. Zaključak

U radu smo analizirali pjesničke tekstove u trima poznatim zbornicima fra Šimuna Klimantovića s obzirom na razlike među njima, koje upućuju na to da je njihov zapisivač bio upućen u srednjovjekovne recepte za usavršavanje umijeća pamćenja. Naime, ta je vještina imala iznimno važnu ulogu u srednjovjekovnom obrazovanju, duhovnosti i umjetnosti, a osobito u stvaranju i recepciji tekstova. U radu su popisane i komentirane razlike među zapisima istih pjesama u trima Klimantovićevim zbornicima, iz kojih je razvidno da razlike među njima nisu tipične prepisivačke. Klimantovićeve se inačice međusobno razlikuju daleko više no što je to slučaj kod prijepisa, a istodobno međusobno su dovoljno slične da se mora otkloniti mogućnost različita izvora zapisivanja. Razlika ima na svim jezičnim razinama, a i u tekstnom tkanju, u kojem je najvažniji indikator korištenja mnemotehnikom obrojčavanje pojedinih dijaloških odsječaka (Kapitul 1.–47.) u *Plaču Gospoje iz Klim 2.* – Klimantović se koristio dakle fundamentalnom shematskom aritmetičkom mnemotehnikom i o tome ostavio pisani trag. Analiza upućuje na zaključak da je Klimantović u praksi ovladao tajnama *ars memorije*. No ostaje upitno koliko je poznao (skolastičku) teoriju umijeća pamćenja, čiji bi utjecaj u našem (književnom) srednjovjekovlju bilo vrijedno i zanimljivo istražiti.

6. Izvori i literatura

- Klimantovićev zbornik I.* (1501. – 1512.), Franjevački samostan svetoga Ksavera u Zagrebu.
- Klimantovićev zbornik II.* (1514.), Ruska nacionalna knjižnica u Petrogradu, sign. Bč1.
- Klimantovićev zbornik III.* (1509.), Ruska nacionalna knjižnica u Petrogradu, sign. Bč2.
- BITI, Vladimir 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.
- BERČIĆ, Ivan 1881. Njegov nekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagoljicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo. *Rad JAZU* 59, Zagreb: JAZU, str. 158–185.
- BRATULIĆ, Josip 1990. Hrvatska srednjovjekovna poezija, u *Sjaj baštine*, Split: Književni krug.

- BOLZONI, Lina 2001. *The Gallery of Memory: Literary and Iconographic Models in the Age of the Printing Press*, (prijevod Jeremy Parzen), Toronto: University of Toronto Press.
- BORST, Arno 2004. *Lebensformen im Mittelalter*, Berlin: Ullstein Buchverlage.
- CAPLAN, Harry 1970. Memoria: Treasure-House of Eloquence, u Caplan, *Of Eloquence: Studies in Ancient and Medieval Rhetoric*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, str. 196–246.
- CARRUTHERS, Mary 1990. *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CARRUTHERS, Mary 1998. *The Craft of Thought: Meditation, Rhetoric, and the Making of Images, 400–1200*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CARRUTHERS, Mary – ZIOLKOWSKI, Jan 2002. *The Medieval Craft of Memory: An Anthology of Texts and Pictures*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- COLEMAN, Janet 1992. *Ancient and Medieval Memories: Studies in the Reconstruction of the Past*, Cambridge: Cambridge University Press.
- DÜRIGL, Marija-Ana 2007. *Čti razumno i lipo. Oglеди o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- FANCEV, Franjo 1938. Plač blažene dive Marije (Plač gospoje), *Grada za povijest književnosti hrvatske* 13, Zagreb: JAZU, str. 193–212.
- FALIŠEVAC, Dunja 2007. *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Drugo, prošireno izdanje, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- FISKOVIĆ, Cvito 1958. Ulomak "Gospina plača" iz Splita, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 24, Beograd, str. 281–287.
- HAJDU, Helga 1936. *Das mnemotechnische Schrifttum des Mittelalters*, Vienna: Franz Leo.
- HERCIGONJA, Eduard 1975. Srednjovjekovna književnost, *Povijest hrvatske književnosti* 2, Zagreb: Liber – Mladost.
- JAUSS, Hans Robert (Konstanz) 1970. Teorija rodova i književnost srednjega vijeka, *Umjetnost riječi* 3, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 327–352.
- KAPETANOVIĆ, Amir – MALIĆ, Dragica – ŠTRKALJ DESPOT, Kristina 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo: Pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- KOLUMBIĆ, Nikica 1978. Hvarski dijaloški "Plačevi", *Čakavska rič* 1, Split: Čakavski sabor, str. 21–44.
- KOLUMBIĆ, Nikica 1994. *Po običaju začínjavac, Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Split: Književni krug.

- KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, Ivan 1855. Staro hrvatsko pjesništvo, *Neven* 37/IV, Zagreb, str. 578–579.
- LE GOFF, Jacques 1998. *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, prev. Gordana V. Popović, Zagreb: Golden marketing.
- MILČETIĆ, Ivan 1910. Franjevci i glagolica, *Savremenik* V, Zagreb, str. 201.
- MILČETIĆ, Ivan 1911. Hrvatska glagoljska bibliografija, *Starine* 33, Zagreb: JAZU.
- MILČETIĆ, Ivan 1955. Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu, *Radovi Staroslavenskog instituta* 2, Zagreb, str. 93–128.
- Opći religijski leksikon*, ur. Adalbert Rebić, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.
- ROSSI, Paolo 1960. *Clavis universalis: Arti mnemoniche e logica combinatoria de Lullo a Leibnitz*, Milan: Ricciardi, 1960. (citirano prema engleskom prijevodu Stephena Clucasa: *Logic and the Art of Memory: The Quest for a Universal Language*, Chicago: University of Chicago Press, 2000.)
- RUNJE, Petar 2001. *Pokornički pokret i Franjevci trećoredci glagoljaši (13.–16. st.)*, Zagreb: Provincijalat Franjevaca trećoredaca i Kršćanska sadašnjost.
- SMALL, Jocelyn Penny 1997. *Wax Tablets of the Mind: Cognitive Studies of Memory and Literacy in Classical Antiquity*, London: Routledge.
- SRDOČ-KONESTRA, Ines – LAJŠIĆ, Saša 2008. Fra Šimun Klimantović (...) Ni pisac ni pod piscem pisac, *Fluminensia* 1/XX, Rijeka, str. 75–95.
- STROHAL, Rudolf 1911. Glagoljski književnik fra Šimun Klimantović, *Prosvjeta* XIX, Zagreb, str. 711–712.
- STROHAL, Rudolf 1915. *Hrvatska glagolska knjiga*, Zagreb: Merkur.
- STROHAL, Rudolf (priř.) 1916. *Zbirka starih hrvatskih crkvenih pjesama, Sabrao iz starih hrvatskih glagolskih rukopisa od 14.–18. stoljeća Rudolf Strohal*, Zagreb: C. Albrecht.
- ŠTEFANIĆ, Vjekoslav 1969b. *Glagoljski rukopis Jugoslavenske akademije, I. dio: uvod, Biblija, apokrifi i legende, liturgijski tekstovi, egzorcizmi i zapisi, molitvenici, teologija, crkveni govori, (homiletika), pjesme*, Zagreb: JAZU.
- ŠTRKALJ DESPOT, Kristina 2009. Gospin plač iz "Osorsko-hvarske pjesmarice", *Čakavska rič: polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi* XXXVII (2009), br. 1–2, Split, str. 123–147.
- YATES, Frances 1966. *The Art of Memory*, Chicago: University of Chicago Press.